

УДК 343.91-057.36(477)

В.О. САМОТІЄВИЧ, Харківський національний університет внутрішніх справ

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПОСАДОВИХ ЗЛОЧИНІВ, ВЧИНЕНИХ ПРАЦІВНИКАМИ ОВС УКРАЇНИ ПРОТЯГОМ 2000-2010 РОКІВ

Ключові слова: злочинність в ОВС України, рівень та структура злочинності, динаміка злочинності, посадові злочини, латентність

Останнім часом українське суспільство все частіше звертає увагу на діяльність органів внутрішніх справ України. Систематичними стало висвітлення в ЗМІ фактів вчинення злочинів працівниками ОВС, проблема порушення законності працівниками міліції набуває більшого масштабу в обговоренні як на сторінках газет та журналів, так і на телевізійних каналах. Зазвичай, отримавши інформацію про ті чи інші окремі порушення закону працівниками ОВС під час виконання ними своїх обов'язків, представники масмедіа зосереджуються на висвітленні найбільш резонансних, що привертають увагу якнайбільшої кількості аудиторії. Проте, чи навряд більшість цих матеріалів можуть братися для аналізу, коли мова йде про науковий підхід до вивчення негативних тенденцій серед працівників ОВС України.

Тому для створення об'єктивної кримінологічної характеристики посадових злочинів серед працівників ОВС ми пропонуємо проаналізувати щонайменше три масиви емпіричного матеріалу – дані відомчої статистики МВС України, матеріали вивчення обвинувальних вироків, винесених щодо колишніх працівників ОВС України, а також результати опитування засуджених.

До розгляду проблем злочинності в ОВС України звертались О.М. Ігнатів, О.А. Мартиненко, О.С. Новаков, С.А. Шалгунова, про-

те в своїх дослідженнях вони аналізували, переважно, окремі види злочинів, вчинених працівниками ОВС, та надавали кримінологічну характеристику за даними, отриманими до 2007 року, в той час як значні зміни відбулися саме починаючи з 2007 року. Тому метою дослідження є створення узагальненої кримінологічної характеристики посадових злочинів, вчинених працівниками ОВС, для подальшої розробки рекомендацій щодо профілактики злочинності серед особового складу. Її новизна полягає в отриманні знань щодо сучасного стану злочинності в ОВС (в частині посадових злочинів, вчинених працівниками ОВС України, які складають $\frac{3}{4}$ від усіх злочинів вчинених персоналом ОВС) за останнє десятиріччя, визначенні кількісно-якісних показників цих злочинів, здійсненні аналізу структури та динаміки посадових злочинів, з'ясування основних змін, що відбулися за вказаний період.

В якості об'єкта дослідження при цьому розглядаються суспільні відносини у сфері функціонування правоохоронних органів та протидії злочинності, одним з наслідків дисфункції котрих є вчинення злочинів самими працівниками органів внутрішніх справ. Предметом дослідження є злочинність працівників ОВС України у сфері службової діяльності протягом 2000–2010 років.

Створення означеної кримінологічної характеристики передбачає вивчення показників злочинності з їх традиційним для вітчизняної кримінології розподілом на кількісні та якісні: рівень, інтенсивність, динаміка, структура, географія злочинності, а також її «ціна» та латентність [1, с.43]. Означені показники ми застосовуємо до таких видів посадових злочинів, відображених наразі у відомчій статистиці МВС України, як зловживання владою або службовим становищем, перевищення влади або службових повноважень, службове підроблення, службову недбалість та хабарництво. При цьому до сфери нашого вивчення не потрапляють такі склади злочинів, як привласнення, розтрата майна або за-

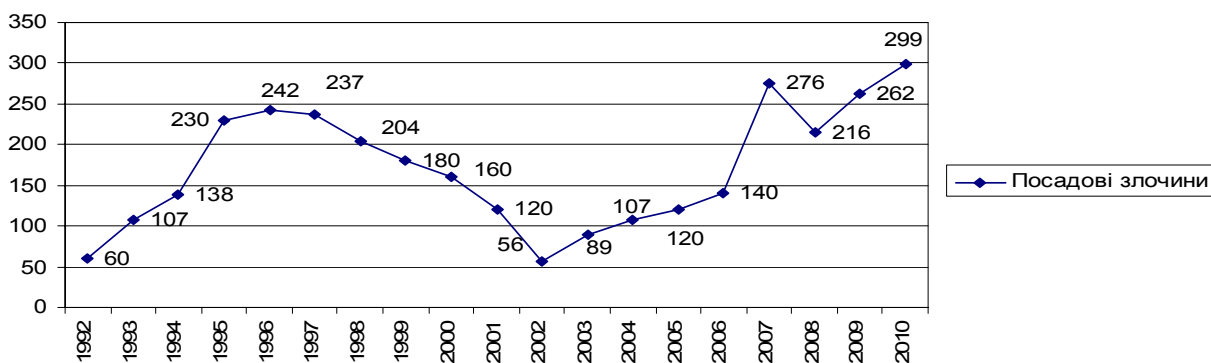
володіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст.191 КК України), а також побіи та катування (статті 126, 127 КК України), вироки за якими з'явилися у судовій практиці останніх років. Причиною цього є віднесення відомчою статистикою цих складів злочинів до категорії обліку «інші злочини», що унеможливує їх виокремлення та відповідне вивчення.

Слід зазначити, що певна «прихованість» складу злочину за ст.127 КК України у статистиці обумовлена тим, що до 2007 р. усі факти катувань та жорстокого поводження з громадянами органи прокуратури кваліфікували здебільшого як перевищення або зловживання владою. І хоча щороку кількість осіб, засуджених за вказаний злочин, поступово збільшується (у 2007 р. було засуджено 2 особи, у 2008–2009 рр. по 3 особи та 8 працівників ОВС – у 2010 р.), відомча статистика МВС поки що не виокремлює ці резонансні випадки в окрему категорію обліку.

В цілому ми маємо констатувати, що протягом 2000–2010 років вироками судів було

визнано винними 2462 колишніх працівники ОВС, з яких 74,9 % (1845 осіб) були засуджені саме за вчинення посадових злочинів.

Аналіз динаміки кількості вчинених злочинів свідчить про те, що в 2007 році відбувся сплеск злочинності серед особового складу ОВС (див. рис.1). Попередній «кримінальний бум» був зафіксований у 1995–1997 рр. У 1995 р. рівень злочинності серед працівників ОВС досяг максимальної відмітки, коли до кримінальної відповідальності було притягнуто 550 осіб. Численними були факти перевищення службових повноважень, хабарництва, проте більшу частину (58,2 %) в структурі злочинів серед працівників ОВС склали злочини загальнокримінального характеру [2, с.155]. Стрімке зростання злочинності в ОВС у зазначений період в цілому відповідало тенденціям відтворення загальної злочинності, що було обумовлено рядом факторів соціально-економічного, правового, організаційно-управлінського, політичного характеру.

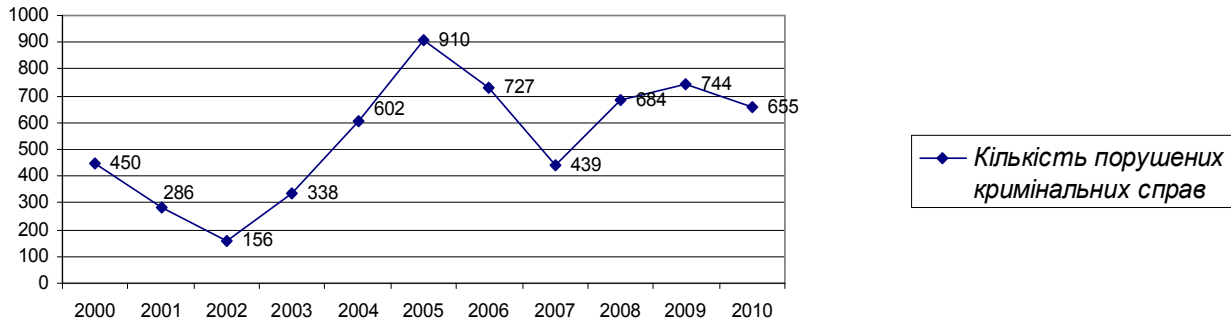
Мал. 1. Динаміка кількості посадових злочинів в ОВС України

Загострення ситуації у 2007–2010 роках має дещо інший характер. Як засвідчило наше дослідження, 75,7 % вчинених працівниками ОВС злочинів пов'язані з їх службовою діяльністю (так звані посадові злочини), хоча значний стрибок спостерігався і щодо інших категорій кримінальних проявів. Але такі зміни у структурі злочинності пояснюються переважно підвищеним рівнем уваги керівницт-

ва МВС до стану дотримання законності та активності контролюючих органів, аніж реальним зростанням кримінальної активності працівників міліції, як це було у 1995–1997 рр. В свою чергу, активність керівників та контролюючих органів була результатом бурхливих політичних процесів та відповідних змін керівництва МВС [3, с.60]. Розгорнута того часу масштабна кампанія «Чисті руки» щодо

очищення лав працівників ОВС від несумлінних осіб призвело до стрімкого зростання кількості засуджених працівників ОВС. Саме в

2005 р. була зафіксована рекордна цифра у 910 кримінальних справ, порушених стосовно працівників ОВС.

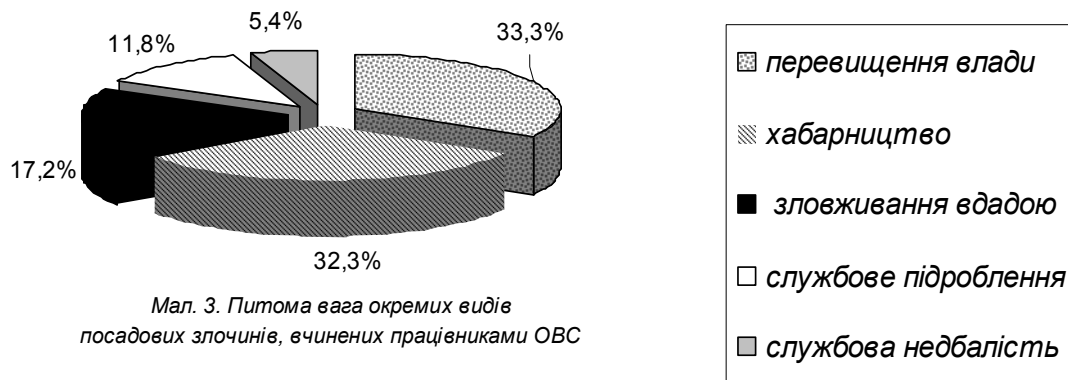
Мал. 2. Дані про кількість порушених кримінальних справ

Проведення активної протидії правопорушенням серед особового складу ОВС, розпочате в 2005 році, не дало свого миттєвого відображення в офіційній статистиці. В силу особливостей досудового слідства та судової практики, строки розслідування обставин справ та розгляду справ в суді в середньому склали 1–2 роки, що призвело до значного збільшення кількості обвинувальних вироків судів стосовно колишніх працівників ОВС лише у 2007 р., зробивши цей рік показовим у статистичному плані.

Аналіз питомої ваги посадових злочинів у структурі злочинності працівників ОВС де-

монструє значне збільшення частки посадових злочинів у порівнянні із результатами отриманими О.А. Мартиненком за період 1992–2005 роки з 53,3 % до 74,9 %. Схожа ситуація із домінуванням посадових злочинів в структурі злочинності в ОВС спостерігається і в Російській Федерації [4, с.25].

За поширеністю злочини у сфері службової діяльності розташовуються наступним чином: перевищення влади або службових повноважень (33,3 %), хабарництво (32,3 %), зловживання владою або службовими повноваженнями (17,2 %), службове підроблення (11,8 %), службова недбалість (5,4 %).

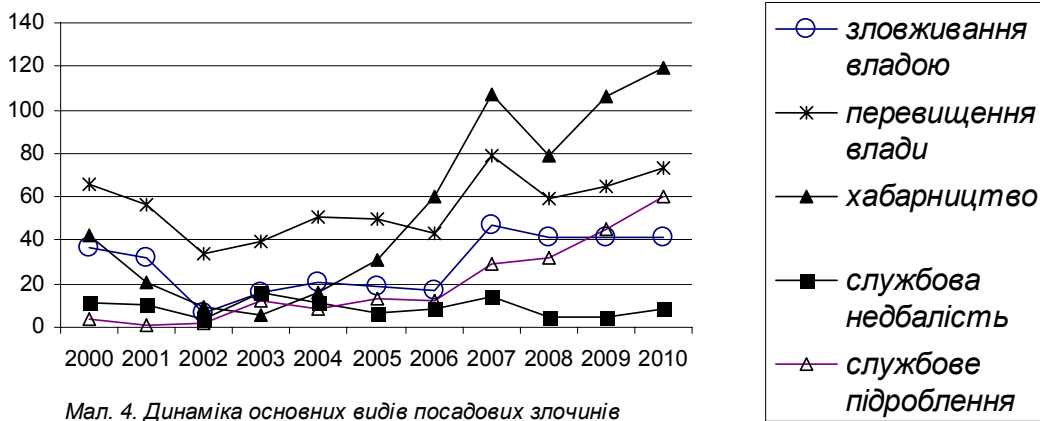
Мал. 3. Питома вага окремих видів посадових злочинів, вчинених працівниками ОВС

Відзначимо також, що аналіз питомої ваги посадових злочинів у структурі злочинності

працівників ОВС за період з 2005 по 2010 роки засвідчив значне збільшення їх частки по-

рівняно з попереднім періодом – 1992–2005 роки, а саме: 74,9 % та 53,3 % відповідно. При цьому домінують такі злочини, як одержання хабара і перевищення влади та службових

повноважень, які в сукупності склали майже половину досліджуваного виду злочинності за період з 2000 по 2010 рік.

Мал. 4. Динаміка основних видів посадових злочинів

В цілому ж динаміка основних видів посадових злочинів, вчинених працівниками ОВС за останні десять років, демонструє позитивний приріст в основному за рахунок зростання фактів одержання хабарів, кількість яких до базового року (2000 р.) збільшилась на 178,3 % у 2006 році та на 254,8 % у 2007 році, а також поступового щорічного збільшення фактів службового підроблення. В цьому аспекті варто звернути увагу на те, що у період 2000–2010 років питома вага службового підроблення складала 11,2 % від загальної кількості службових злочинів, вчинених працівниками ОВС. Натомість в попередньому десятиріччі вони складали всього 2,2 %.

Кількість засуджених працівників ОВС за вчинення службового підроблення у 2007 р. збільшилась по відношенню до 2000 р. на 725 % і на 241 % до попереднього 2006 р. Зафіксована тенденція збереглась і в наступні роки: на 110 % у 2008 р. порівняно з попереднім, на 140 % у 2009 р. та на 133 % у 2010 р.

Таким чином, аналіз динаміки основних видів посадових злочинів, вчинених працівниками ОВС за останні десять років, дозволяє

констатувати, що на початку досліджуваного періоду існувала тенденція до зниження їх рівня. З 2003 року спостерігається поступове зростання усіх видів злочинів означеної категорії, найвищі показники яких зафіксовані у 2007 р. У 2008 р. відбувся спад до 78 %, однак у наступні роки відновлена тенденція до зростання: на 121 % та 114 % у 2009 та 2010 роках відповідно.

Узагальнення даних про кількість засуджених осіб дає підстави для диференціації підрозділів та служб ОВС, працівниками яких вчинено найбільшу кількість злочинів. Її результати зведені до таблиці 1. Як видно, за абсолютними показниками першу сходинку займають працівники карного розшуку, які склали 21,1 % засуджених осіб досліджуваної категорії. Далі служби за означеним критерієм розташувались в наступному порядку: 17,4 % – ДІМ, 11,8 % – ОГП, 10,3 % – слідство і дізнання, 8,3 % – ДАІ, 31,1 % – працівники інших служб та підрозділів. Серед останніх кількість засуджених розподілена більш рівномірно: в середньому від 2 % до 4 %.

Таблиця 1 – Розподіл служб та підрозділів ОВС за кількістю засуджених осіб за 2000-2010 рр.

Служба, підрозділ	Засуджено	
	Кількість осіб	Питома вага, %
ДКР	520	21,1
ДІМ	429	17,4
ОГП	290	11,8
Слідство та дізнання	254	10,3
ДДАІ	204	8,3
ДБНОН	103	4,2
ДКМСД	68	2,8
Штаб	61	2,5
ДДСО	62	2,5
ДДСБЕЗ	57	2,3
ГУБОЗ	28	1,1

Децю іншу картину виявляє дослідження кримінальної активності працівників ОВС. Ранжування служб за коефіцієнтом злочинної активності їх персоналу відображене у таблиці 2. Поряд з цілком зрозумілим (на фоні абсолютних показників) досить значним індек-

сом злочинної активності працівників ДКР та ДІМ, доволі симптоматичною виглядає найбільша кримінальна активність працівників ДБНОН, а також суттєвий рівень цього показника у ДКМСД.

Таблиця 2 – Розподіл служб та підрозділів ОВС за коефіцієнтом злочинної активності працівників

Коефіцієнт злочинності	43	42,8	26,3	23,5	18,6	15,1	10,1	9,8	5,5	5,4	3,4
Служба, підрозділ	ДБНОН	ДКР	ДІМ	ДКМСД	Слідство та дізнання	ДДАІ	ДДСБЕЗ	ОГП	ГУБОЗ	Штаб	ДДСО

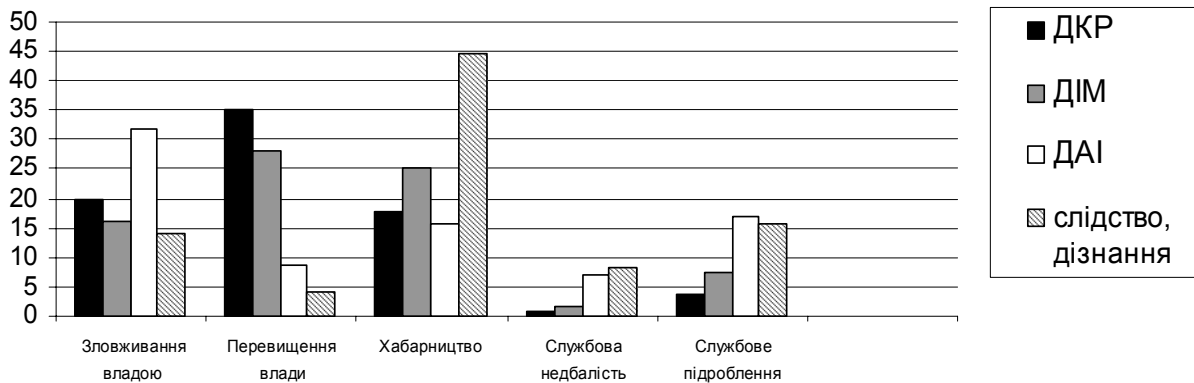
Аналіз структури посадових злочинів, вчинених представниками найбільш криміногенних підрозділів, надав наступні результати.

Майже половина (44,5 %) злочинів, вчинених працівниками слідства та дізнання, становлять факти хабарництва, що, поряд з ін-

шими факторами, обумовлено значними повноваженнями у сфері прийняття процесуальних рішень. Друге місце за кількістю отримання хабарів серед працівників ОВС займають дільничні інспектори міліції. Такий стан також певною мірою обумовлюється ха-

рактарним, доволі широким колом повноважень, які в значній своїй частині здійснюються

у не процесуальній формі, без документального оформлення їх реалізації.

Мал. 4. Посадові злочини, вчинені співробітниками окремих служб ОВС

Щодо працівників карного розшуку, то наше дослідження виявило найбільше поширення серед них таких злочинів як перевищення влади та службових повноважень (35,5%), зловживання владою або службовим становищем (19,5%). Таку особливість структури злочинності працівників ДКР можна, як видається, пояснити в основному не процесуальною формою їх діяльності, що значно ускладнює можливості відомчого спеціалізованого контролю. Крім того, нормативно-правова база, яка регламентує специфіку оперативно-розшукової діяльності в значній своїй частині є секретною, а самі результати (принаймні проміжні) оперативно-розшукової роботи доступні для контролю виключно безпосередньому начальнику працівника підрозділу ДКР.

Для працівників ДАІ найпоширенішим виявилось зловживання владою та службовим становищем. Як показало дослідження, зазначений злочин в основному вчиняється у наступних формах: безпідставне складання адміністративних протоколів про порушення правил дорожнього руху та передача їх до суду; внесення неправдивих даних до актів технічного огляду, інформаційних систем про реєстрацію автомобіля та інше. В ряді випадків такі дії охоплюються складами кількох злочинів, зокрема, передбачених статті 364 та 366 КК України, становлячи ідеальну сукупність. У зв'язку з цим примітним є той факт,

що службове підроблення є найбільш поширеним злочиним саме серед працівників ДАІ.

Ведучи мову про структуру злочинності працівників ОВС, окремо слід акцентувати увагу на частку злочинів, вчинених групою осіб. Остання, зокрема, становить 46,5% [2, с.193]. При цьому 61% всіх групових злочинів припадає на факти перевищення влади та службових повноважень.

Серед зовнішніх обставин вчинення злочинів працівниками ОВС особливу увагу привертає їх перебування в окремих випадках у стані алкогольного сп'яніння, що призводить до втрати контролю над своїми діями, перетинання межі дозволеного та значно перебільшеного сприйняття своїх службових повноважень, розгортання уяви про наявність певного «іміунітету» та безмежної влади. У такому стані найчастіше відбувається перевищення влади та службових повноважень, пов'язане із «вибиванням» зізнання та факти службової недбалості, які виражені, наприклад, у втраті зброї чи втечі з-під варти охоронюваних осіб.

Дослідження географії посадової злочинності працівників ОВС України (за кількістю засуджених) показало, що найбільш небезпечними в даному аспекті є АР Крим, Дніпропетровська область та м. Київ. Наступною групою областей за кількістю засуджених працівників ОВС є Донецька, Харківська, Одеська та Сумська області. Найменше за вка-

заний період було засуджено працівників ОВС Кіровоградської, Закарпатської, Чернівецької областей та м. Севастополя. Таким чином, ґрунтуючись на розподілі регіонів території України за традиційним принципом [5, с.28], можна побачити, що найбільш криміногенними є Західний, Донецько-Придніпровський та Причорноморський регіони, на передостанньому місці знаходиться Центральний регіон, а найменша кількість посадових злочинів була вчинена працівниками ОВС Північно-Східного регіону.

Дослідження коефіцієнтів злочинної активності по регіонах України продемонструвало дещо іншу картину. Так, на першому місці з коефіцієнтом 7,8 та 7,3 опинилися Причорноморський та Північно-Східний регіони відповідно. На другому місці знаходиться Західний регіон, де коефіцієнт склав 6,9. Наступним з коефіцієнтом злочинної активності 5,6 є Центральний регіон, а останнє місце із коефіцієнтом 4,9 належить Донецько-Придніпровському регіону, який, натомість, за абсолютними показниками займав перше місце.

Таблиця 3 – Розподіл регіонів України за коефіцієнтом злочинної активності працівників ОВС

№ з.п.	Регіони	Коефіцієнт злочинної активності
1.	Причорноморський (АР Крим та м. Севастополь, Миколаївська, Одеська, Херсонська області)	7,8
2.	Північно-Східний (Полтавська, Сумська та Харківська області)	7,3
3.	Західний (Вінницька, Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька області)	6,9
4.	Центральний (м. Київ, Київська, Житомирська, Кіровоградська, Черкаська та Чернігівська області)	5,6
5.	Донецько-Придніпровський (Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська області)	4,9

Аналізуючи вищевикладені дані, слід звернути увагу на таку суттєву особливість, яка властива посадовій злочинності працівників ОВС, як підвищений ступінь латентності. Серед основних специфічних факторів останньої можна виділити такі основні групи: 1) наявність у суб'єктів досліджуваної групи злочинів специфічних знань з кримінального, кримінально-процесуального права, криміналістики, оперативно-розшукової діяльності, що обумовлює широкі можливості для маскування злочинних дій; 2) наявність владних повноважень; 3) недоліки організаційно-управлінського характеру, що проявляються у недосконалому контрольному механізмі, розгалуженості та життєздатності принципів «корпоративної поруки», які поширюються також і на пасивне відношення до фактів злочинної поведінки з боку колег; 4) небажання потерпілих звертатися до правоохоронних ор-

ганів (в тому числі прокуратури та суду) через зневіру у можливості останніх, а також острах бути викритими у власній злочинній діяльності.

Найвищим рівнем латентності характеризується одержання хабара працівниками ОВС. Так, вченими небезпідставно висловлюється думка, що до офіційної статистики потрапляє лише від 2 % до 5 % випадків вчинення цього виду злочину [6, с.50–51]. Такі посадові злочини, як катування, перевищення влади або службових повноважень пов'язане з насильством, складають найбільшу латентну групу серед насильницьких злочинів [3, с.101]. У цілому ж у сфері службової діяльності реальний рівень злочинності працівників ОВС перевищує офіційно визнаний у 10–12 разів [7, с.60].

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що злочини у сфері службової діяльності (посадові злочини) становлять переважну більшість кримінальних проявів працівників

ОВС. Вчинювані посадові злочини мають безпосередній зв'язок зі службовими повноваженнями та, таким чином, характеризуються підвищеною суспільною небезпечністю. За непокоєння у зв'язку з цим викликає наявна тенденція щодо збереження високого рівня злочинності в ОВС, що спонукає до подальшого наукового пошуку оптимальних форм та методів протидії вказаному виду злочинності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінологія : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / О. М. Джу́жа, Я. Ю. Кондратьєв, О. Г. Кулик, П. П. Михайленко та ін. ; за заг. ред. О. М. Джу́жи. – К. : Інтер, 2002. – 416 с.
2. Мартиненко О. А. Детерминация и предупреждение преступности среди персонала органов внутренних дел Украины : монография / О. А. Мартиненко. – Х. : Изд-во ХНУВС, 2005. – 469 с.
3. Ігнатов О. М. Насильницькі злочини, що вчиняються працівниками органів внутрішніх справ України: кримінологічна характеристика,

детермінація та попередження : монографія / О. М. Ігнатов. – Х. : Вид-во «Формат Плюс», 2008. – 296 с.

4. Смирнов А. Ю. Корыстные должностные преступления, совершаемые сотрудниками органов внутренних дел: уголовно-правовая и криминологическая характеристики : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / А. Ю. Смирнов. – Томск, 2010. – 32 с.
5. Бандурка А. М. Преступность в Украине: причины и противодействие : монография / А. М. Бандурка, Л. М. Давыденко. – Х. : Основа, 2003. – 368 с.
6. Шалгунова С. А. Кримінально-правові та кримінологічні заходи попередження хабарництва серед співробітників органів внутрішніх справ: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / С. А. Шалгунова. – К., 1999. – 203 с.
7. Новаков О. С. Кримінологічна характеристика та профілактика злочинів, які вчиняються працівниками міліції у сфері службової діяльності: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Новаков О. С. – К., 2003. – 205 с.

Самотієвич В. О. Кримінологічний аналіз посадових злочинів, вчинених працівниками ОВС України протягом 2000-2010 років / В. О. Самотієвич // Форум права. – 2011. – № 3. – С. 679–686 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-3/11cvoupr.pdf>

Розглянуто сучасний стан злочинності в ОВС України; проаналізовано основні кримінологічні показники; розглянуто структуру та динаміку посадових злочинів; виявлено існуючі тенденції, властиві злочинам у сфері службової діяльності працівників ОВС останнього десятиріччя.

***

Самотієвич В.О. Криминологический анализ должностных преступлений, совершенных работниками ОВД Украины на протяжении 2000-2010 годов

Рассмотрено современное состояние преступности в ОВД Украины; проанализированы основные криминологические показатели; рассмотрена структура и динамика должностных преступлений; выявлены существующие тенденции, свойственные преступлениям в сфере служебной деятельности работников ОВД последнего десятилетия.

***

Samotievich V.O. The Criminology Assaying of the Crimes of Official Committed By Workers of Law-Enforcement Bodies of Ukraine throughout 2000-2010

The current situation concerning criminality among police personnel is considered in the article; the main criminological characteristics are analyzed; the structure and dynamics of malfeasance crimes are examined; most typical existing tendencies of criminality in activity of police personnel for the last decade are discovered.